

REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ’NİN ORTADOĞUYA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Emine TİRALİ*

ÖZ

Bu çalışmada Refahiyol Hükümeti Döneminde Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelik Türk dış politikası incelenmiştir. Soğuk savaş sonrası oluşan “yeni dünya düzeni” ne Türkiye nasıl adapte oldu. Özal döneminde dış politika nasıl yönlendirildi. Körfez Savaşında ABD’nin yanında yer almak Türkiye’ye ne kazandırdı, ne kaybetti. Refahiyol Döneminde Orta doğu ve İslam ülkelerine yönelik politikalar nelerdi. ABD ve Batı tarafından kuşkuyla karşılanan bu yakınlaşma, Türk dış politikasındaki geleneksel batı eksenli politikadan bir sapmaya mı işaret ediyordu. Bu politika ordu ve kamuoyu tarafından nasıl değerlendirildi, Türkiye’de nasıl bir kutuplaşmaya neden oldu ve nasıl sonuçlandı. Bu konular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, İnan, Libya, İsrail

THE FOREIGN POLICY OF THE REFAHYOL GOVERNMENT TOWARDS THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

In this study ,the Turkish foreign policy towards Middle East and Islamic countries during the period of the Refahiyol Government examined.How Turkey was adapted new world order,which was formed after the Cold War.How was designed the foreign policy during Özal’s Period.What were the gains and losses of Turkey by being together with USA during Gulf War.What were the policies towards Middle Eastern and İslamic countries during Refahiyol Government.This convergence with these countries was confronted by suspicion by the West and the USA, is pointing a deviation from the traditional western – oriented policies of Turkish Foreign policy.How was evaluated this policy by the Turkish Army the public opinion and what a polarization has existed and how it has resulted.These subjects will be evaluated.

Keywords: Middle East, İnan , Libya , İsrail

---

* Dr. Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü, Öğretim Görevlisi

Giriş

Soğuk savaş sonrası, Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası, iki süper gücün olduğu, iki kutuplu sistemin değiştiğini ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Uluslararası düzende meydana gelen değişiklikler sonucunda Türkiye'nin bu gelişmeler bağlamında ,o yıllara kadar sürdürdüğü geleneksel dış politika paradigmalarında önemli değişiklikler olduğunu söyleyebiliriz.. Geleneksel olarak adlandırabileceğimiz dış politika anlayışı olan statükocu anlayış, kendini dış etkenlerden koruyarak ülke bütünlüğüne zarar gelmesini önleme amacı gütmekteydi.(Açıkgöz,2011)Bu durum Türkiye'nin dış politika alanında edilgen ve çekingen kalmasına neden olmuştur. Ancak yeni Dünya düzeni ile Makovskiy'nin “Yeni aktiflik “olarak tanımladığı atılgan ve cesur bir politikanın adımlarını atmaya başlıyor (Makovsky,1999:92-113)Böylece Türkiye, geleneksel dış politika ilkelerini değiştirerek, yeni inisiyatifler ve riskler almaya başladı. Dış politikada yeni inisiyatifler alınırken, sınırlarımız içinde de yükselen “siyasallaşan İslam “ , Kürt Sorunu ve terör; siyasi ve sosyal düzeni tehdit eder hale geliyordu. Bu yüzden Türkiye'nin soğuk savaş sonrası diğer ülkelere nazaran daha dezavantajlı bir durumu vardı. Özellikle Özal Döneminde sürdürülmeye başlanan “Yeni Ortadoğu “ politikası ile bu yeni dönemin başladığını görüyoruz. Türkiye'yi çevreleyen ülkelerin istikrarsız bir siyasi yapıda olmaları, ekonomik olarak güçsüz olmaları ayrıca askeri olarak Türkiye'nin gerisinde olmaları bu yeni politik anlayışın başarılı olacağı inancını güçlendiriyordu.(Baskın Oran,1996 :359)

90'lara kadar olan dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikası dikkatli, ılımlı bir politikadır. Türkiye, bu bölgelerde olan ve siyasi istikrarsızlığı yaratan bölgesel ve etnik çatışmaların içine düşmekten kaçındı. Suriye ile olan ilişkilerinde ise, Suriye'nin Sovyetler'le olan bağlantılarından dolayı, kuzeyden tehdit altında olduğu Sovyetler Birliği ile problem yaşamamak için, Suriye'ye karşı, edilgen bir politika izlemiştir.

1.ABD ile İlişkiler Bağlamında Orta Doğu Politikası

Türkiye'nin Orta doğu politikasını Türk-Amerikan ilişkilerinden bağımsız incelemek doğru değildir. ABD'nin stratejileri açısından Türkiye'nin önemi ve değeri soğuk savaş sonrasında da sürmekte idi. Orta doğu, Orta Asya ve Kafkaslar ve Balkanlar'daki çıkarları için ABD, Türkiye ile işbirliği yapmak zorundaydı. Türkiye bu yüzden, kendini bu istikrarsız coğrafyanın ortasında buldu. Böylelikle, Türkiye bu bölgede “ kilit ülke “ olmuş ve I. Körfez Savaşında hayati öneme sahip bir “üs” rolü oynamıştır.(Atmaca,2011)

Soğuk Savaş Dönemi sona erince, başlangıçta Türkiye, stratejik öneminin azaldığı yönünde endişeler taşımaktaydı. Özal, 2 Ağustos 1990 da Irak lideri Saddam 'ın Kuveyt'i işgali sonrasında başlayan Körfez Savaşı sırasında ABD'nin yanında bulunarak ABD' ye bağlılığını göstermenin Türkiye'ye büyük fırsatlar sağlayacağını düşünüyordu.6 Ağustos 1990 'da Türkiye, Kerkük-Yumurtalık Boru hattını kapatarak Batı Koalisyonunun yanında savaşa dahil olmuş oldu. İncirlik hava üssünü ABD uçaklarına açarak, ABD nezdinde "Güvenilir Müttefik "olarak stratejik önemini vurgulamaya çalışmıştı.

90'lardan sonra Türk-Amerikan ilişkileri "güçlendirilmiş ortaklık" kavramıyla tanımlanır. Türkiye, Batı Bloğuna bağlılığını Birleşmiş Milletler'in Saddam'a karşı aldığı yaptırımları destekleyerek gösterir ve Irak'a karşı alınan ambargo kararını uygular. I. Körfez Savaşı Türk-Amerikan bağlarını kuvvetlendirir. Ancak beraberinde birçok sorunu da getirir. Savaş sonrası 500.000 Iraklı Kürt Türk sınırlarına dayanır ve Türkiye çok güç bir durumda kalır.1991'de mültecilerin eve dönmeleri için kurulan "Huzur Operasyonu", Temmuz 1991 de yerini "Çekiç Güç " e bıraktı.(Atmaca,2011)Mülteci sorunundan sonra oluşturulan "uçuşa yasak bölge " bölgede Batı destekli bir Kürt Devletinin " de facto " oluşmasına neden olmuştu. Türkiye'deki ayrılıkçı Kürt guruplar, bölgedeki güvenlik boşluğundan hareketle kamplar oluşturdular. Böylelikle, Körfez Savaşı, Kürt terörünün daha da gelişmesine neden olarak, Türkiye'de istikrarsızlığın artmasına sebep olmuştur. Böylelikle ABD'nin Kuzey Irak politikası, Türkiye-ABD arasında önemli fikir ayrılıkları doğmasına neden olmuştur.(Altunışık,2004:176) Soğuk Savaş'ın bitişi ile Türk-Amerikan ilişkilerinin farklı boyutlar kazandığını yukarıda değindik. Değişen stratejiler çerçevesinde NATO'nun geleceği de küresel düzlemde tartışılacaktı. Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması, NATO'nun mevcudiyetini sorgular hale getirmişti. Kasım 1991'deki Roma 'da yapılan NATO'nun geleceği ile ilgili Zirve'de yeni stratejik ajanda belirlendi. Buna göre NATO, ABD'nin liderliğinde uluslar arası güvenlik sorunlarını çözümlenecek bir örgüte dönüştürülecekti ve alanının genişletilmesi söz konusu olabilecekti. Bu bağlamda Washington ile Ankara arasında, Çillerli yıllarda, çelişen görüşler meydana çıkacaktı. ABD konjonktürel fırsattan yararlanarak NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesini istiyordu. Ancak, Türkiye'de NATO'nun genişlemesinin ülkeye mali yük getireceğini, hatta eski öneminin kaybolacağını düşünenler vardı. İşte, bu kavşakta, Refahiyol döneminde Çiller, "NATO'nun genişlemesini veto edebiliriz" çıkışını yapacaktı. Aslında Dışişleri Bakanı, bu ifade ile bir pazarlık kozu yakalamak dileğindediydi. Ona göre, herhalde Türkiye tarihi bir fırsat yakalamıştı: Eğer Ankara, NATO'nun genişlemesini Türkiye'nin AB'ne tam üyelik başvurusu ile irtibatlandırabilirse, ilkinde Türkiye'nin desteğini kazanmak isteyen Washington, AB nezdindeki Türkiye lehine baskısını artırabilirdi.

Bazı uzmanlar, bu aşamada Türkiye'nin AB ile değil Batı Avrupa Birliği (BAB) ile birleştirilmesinin daha uygun olabileceğini vurgulamaktadır. Nitekim Çiller BAB'ın NATO imkân ve yeteneklerinden yararlanarak girişeceği operasyonlara ortak üyelerin tam katılımının sağlanması gerektiği konusunu önce NATO daha sonra

BAB Daimi Konseyi'ne iletecekti. Çiller, Dışişleri Bakanı olarak, 11-12 Aralık 1996'da katıldığı NATO toplantısı sonrasında şöyle diyordu: “Bu gelişen ve büyüyen Avrupa kavramında Türkiye'nin bloke edici değil, buna evet diyen, dikkatli bir biçimde ve çıkarlarından arınmış bir biçimde büyümesine imkân veren; ama Türkiye'nin gücünün tescil edildiği bir ortamda Avrupa'nın genişlemesi önümüzdeki yıllarda hepimizin desteğini elbette alacaktır.” (bygm.gov.tr) Anlaşılan, Çiller kanalıyla, BAB'ı koz olarak kullanıp, AB'ye açılıyordu. Başka bir deyişle, uzmanların eleştirisi, bu güzergah düşünüldüğünde, geçerli olmuyordu. Ayrıca, o dönemde Dışişleri 15 Nisan 1997'de Türkiye'nin BAB karar alma mekanizmasında tam üyelerle eşit biçimde katılmasını sağlayan bir karar çıkmasını sağlayacaktı. Türkeş'in yorumlarıyla;

“Bu azımsanamayacak bir adım olmakla birlikte, BAB çerçevesinde gelişebilecek, ama NATO imkanlarının kullanılmadığı bir oluşumda, Türkiye'nin dışarıda kalabileceği olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Türkiye burada Yunanistan faktörünü ön planda tutarak bu adımı atmış olsa bile, bu adım, aynı zamanda Avrupa merkezli güvenlik örgütlerinin giderek önem kazandığının artık algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Türkeş, 1998: 213).”

Gerçi BAB/Türkiye ilişkileri bugün bile hala Ankara'nın beklentileri doğrultusunda şekillenmiş değildir. Bu çerçevede ABD'nin yetersiz görülen desteği Ankara'da kısmi burukluğa da neden olmuştur. Aslında, doksanlı yılların başlarına bakıldığında, Avrasya'daki, hatta Balkanlar'daki artan işbirliğine rağmen, Türkiye'nin ABD ile özellikle Ortadoğu merkezli önceliklerinde bazı çelişkilerin yaşandığı gözden kaçmayacaktır. Şöyle ki Körfez Savaşı, Soğuk Savaş sonrası ortamın ilk post-modern sıcak çatışması idi ve Türkiye bu krizde ABD'den, işbirliğinin mükafatını tasavvur ettiği ölçülerde tahsil edemeyecekti. Ankara, Özal'ın inisiyatifiyle, bu bunalım boyunca Washington'a koşut politikalar uygulamaktan kaçınmamıştı. Irak ile Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmış, petrol ihracatını imkansızlaştıran dış ticareti sona erdirmişti. Irak'a uyguladığı ambargo da göz önüne alındığında, Türkiye'nin ekonomik kaybı büyüktü ve bu zarar da telafi edilmeyecekti. Dahası ABD, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımları Kıbrıs konusunda ilaveten, Türkiye'de yaşayan Kürtlerin durumunu ilgilendiren koşullarla da ilişkilendirecekti. Temmuz 1994'te ABD Kongresi'nden 1995 yılında yapılacak dış yardımla ilgili yasaya göre, 453 milyon dolarlık yardımın % 10'luk bölümü Türkiye'nin insan hakları ve Kıbrıs konusunda hiçbir ilerleme kaydetmemiş olması nedeniyle askıya alınmıştır. Başkan Bill Clinton'un, 26 Ağustos 1994'te yasayı onaylamasını izleyen gün Başbakan Tansu Çiller yardımın şartlı kısmının reddedildiğini açıklamıştır. 1996'da ABD'nin yapacağı mali yardımı koşullara bağlamasını da Türkiye, “içişlerine müdahale” olarak değerlendirmiş, ilgili iki maddenin tasarı metninden çıkarılması ise yardımda kesintiye neden olmuştur (Alantar, 1998: 230-1).

Yine ilginç olan bir gelişme de Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanacaktı. Körfez Bunalımı sırasında Özal, öncelikle Türk askerinin Kuzey Irak'a girerek, Musul ve Kerkük'e ilerlemesini düşünmüş; daha sonra bu kapsamlı tasavvurundan vazgeçerek

hiç olmazsa Türkiye'nin askeri harekate küçük çaplı birliklerle katılarak, T.S.K.'ne savaş deneyimi kazandırma niyetini öne sürmüştü. Ne var ki, Özal'ın bu açılımları ne devrin Dışişleri Bakanı –A. Bozer- ne de Genelkurmay Başkanı –N. Torumtay- tarafından destek görmeyecek ve zirvedeki fikir ayrılıkları istifalarla sonuçlanacaktı. Bu ortamda Özal projelerini geri çekecekti. Bu olay, doksanlı yıllarda dış güvenlik konularında siyasilere asker arasındaki fikir ayrılıklarının göstergesi olması açısından önem kazanacaktı. Çiller döneminde ise TSK'nın sınır ötesi harekâtlara katılma yeteneğinin gelişmesinden olsa gerektir ki, Türk askeri doksanlarda Somali'de, daha sonra Bosna ve Kosova'da görev alacak ve Kuzey Irak içlerine doğru, ileride görüleceği gibi, kapsamlı operasyonlara girişecekti.

2.Körfez Savaşı Sonrası Orta doğu

Tekrar Ortadoğu'ya dönlürse, Körfez Savaşı'nın Saddam'ı bertaraf edemediği ortaya çıkacak, Kuzey Irak'taki güç boşluğunun, PKK'nın da cirrit atacağı olası bir Kürt devletçisine bel vereceği Ankara'yı telaşlandıracaktı. ABD'nin "Huzur Harekati" ile bölgede bir şekilde düzeni oluşturma çabaları, tabii bu çerçevede yörede konuşlanan "Çekiç Güç" ün varlığı Ankara'yı teskin etmekten ziyade kaygılarını artıracaktı. O günlerde Washington'un muhtemel bir Kürt federasyonunu arzulayıp, arzulamadığı da Türk kamuoyunca sorgulamaya başlayacaktı. Demek ki, doksanlı yılların ortasından başlayarak, ABD ile Türkiye arasında Kuzey Irak'ın geleceğine ilişkin temelli ayrılıklar sergilenmekteydi. Dahası, ABD'nin Irak ve İran'ı hedef alan "İkili Çevreleme Politikası", her iki ülke ile mesafeli tutumuna rağmen gerginliğin artırılmasına razı olmayan Türkiye'nin diplomatik bakışı ile ne kadar olsa çelişiyordu. Nitekim Hükümet Eylül 1994'te Bağdat'la ticaretin geliştirilmesi doğrultusunda girişimlerde bulunacak; bir yıl sonra da -11 Ağustos 1995- İran ile 23 yıllık doğal gaz antlaşmasına imza atacaktır. 1996 yılına gelindiğinde Ankara, Irak ile "de facto" işbirliği içine girmiş, Barzani ile Irak ordusu arasında Talabani'ye karşı sağlanan işbirliğini Washington'un itirazına rağmen desteklemiştir. Sınır güvenliğini sağlayabilmek için Türkiye, Mayıs ve Eylül 1997'de düzenlenen operasyonlarda PKK ile işbirliği yapan Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne (KYB) karşı savaşan Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile işbirliği yapmıştır. Operasyonlar sırasında Irak'ın içlerine doğru 200 kilometreden daha fazla derinlikteki bir bölgeyi denetim altında tutmuştur. Aynı şekilde Bağdat'ın BM silah gözlemcilerini Kasım 1997'de ülkeden uzaklaştırdığı zaman, Türkiye, ABD'nin İncirlik üssünü kullanmasını istememiştir (Alantar, 1998: 233).

3.Rehafyol İktidara geliyor

Ortadoğu ekseninde ABD ile yaşanan ve küresel işbirliği şemsiyesine rağmen bölgesel bazda inkarı mümkün olmayan gerginlikler; Refah'ın DYP'nin iktidar ortağı haline gelişiyse yeni bir ivme kazanacaktı. Clinton'un temkinli açıklamalarına rağmen, ABD'deki karar vericiler ve think tanklar, siyasal İslam'ın "küreselleşmesinin", dünya siyasetinde kendilerine ve Batı'ya baş ağırsı verdiği inancıydılar. Acaba, Refahyol, Türkiye'nin geleneksel çizgisini saptırıp, Ankara'nın Batı'ya ve çıkarlarını rencide edecek yeni oluşumlara ebelik yapabilir miydi? ABD'li

bir üst düzey diplomata göre Erbakan'ın Türkiye'de başbakan olması radikal zenci Müslüman lideri Farrakhan'ın ABD'de Başbakan olması gibi bir şeydi (Robins, 1997: 82).

Soğuk Savaş'ın bitimiyle Batı'da İslam Enternasyoneli yeşilin Kızıl Tehlike'nin yerini aldığına, hatta NATO'nun uluslararası irticayı "açık ve yakın tehlike" olarak ilan etmesi gerektiğine inananlar vardı. Üstelik, siyasal/laşan İslam'ın Batı-merkezli küresel toplum için tehlike oluşu, yine paradoksal olarak görünse de, İsrail'in yanı sıra, bazı Müslüman ülkeler tarafından da, Batı nezdinde "kullanılmaya" çalışılacaktı. Orta Asya'daki rejimler, muhalefete "sızan" İslami renkten rahatsızlıklarını Rusya ve Çin'le ortak mücadele stratejisi altında gidermeye çalışırken, Uganda, irticacı Sudan'a karşı koymak için ABD'den yardım talebinde bulunuyor; hatta Türkiye, Avrasya kuşağında İran'ın İslam Cumhuriyeti'ne seküler modeli ile panzehir olacağını düşünüyordu (Öke, 2001). Çiller'in Batı'da siyasal İslam ve Refah'a yönelik eleştirel göndermeleri bu açıdan, global bir tavır, hatta Türkiye açısından dış politikadaki devlet söylemiydi.

Öte yandan, ABD'de başta olmak üzere Batı'da bazı gözlemciler İslami uyanışın abartılmamasını, zira bu olgunun ne yekpare bir cephe ne de tamamıyla Batı düşmanı olduğunu vurguluyorlar; ekonomik darboğaz ve adaletsizliklerin var olduğu bu rejimlerde dinin yönetime karşı muhalefetin manevi motoru olduğunu ekliyorlardı. Bu yazarlara göre, teröre dayalı İslami hareketler tecrit edilmeli; ancak ılımlı olanlar ise iktidara ortak edilerek sisteme entegrasyonu sağlanmalıydı. Bu yolla siyasal İslam'ın "devrimciliği" ayıklanabilir, başka bir deyişle, "soft" İslam'a dönüştürülebilir ve uluslararası politikada Batı ile muhtemel partnerlik beklentisiyle onlarla diyalogun yolu açılabilirdi. Nitekim Refahyol'u içine sindirmede Çiller de, son analiz, bu tavrı benimsemek zorunda kalacaktı.

"Ortadoğu'dan bakıldığında..." diyor Akgün, "73 yıllık Cumhuriyet tarihinde ilk kez konuştukları dilden anlayan, uzun muhalefet yıllarında sorunlarına, acılarına sempati gösteren bir siyasi parti Türkiye'de iktidara gelmişti. "Bölgenin bu önemli ülkesi kendi saflarına çekilebildiği, en azından olayları batı gözlüğünü çıkararak görebildiği takdirde dengeler değişebilir, İsrail ile olan pazarlıklarında daha rahat hareket edebilirlerdi. Ayrıca Suriye, Irak ve İran sorunları Türkiye ile masaya oturup kendi istekleri parametreler içinde çözebilirlerdi. Şubat ayında İsrail ile imzalanmış olan ve herkesin yüreğini ağzına getiren askeri anlaşma yeniden gözden geçirilebilirdi. Umut bu ya, bakarsınız Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini geliştirmekte Mısır'ın bir adım gerisinden gelmesi sağlanabilirdi (Akgün, 1998: 163-164). Bu bağlamda Akgün'ün şu değerlendirmesini de bütünüyle alıntılanmakta yarar var:

"Aslında her şey farklı olabilirdi. Refahyol Hükümeti Türkiye'nin Ortadoğu'da tıkanan ilişkilerinin açılmasına, PKK başta olmak üzere kronik sorunlarının çözümüne ve hatta dünya politikası üstünde söz sahibi olmasına yol açabilirdi. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez batıdan bağımsız politikalar izleyeceğini beyan eden bir parti, açıkça batıcı olan bir başka parti ile iktidarı

paylaşıyordu. Bir yandan batı ile ilişkiler sürdürülebilir, diğer yandan bu ilişkiler nedeniyle çıkmaza girmiş olan Türk-Arap, Türk-İran ilişkileri gelişebilirdi “(Akgün, 1998: 163).

Aslında ilginçtir, Refahyol’un varlığı ve oluşum kompozisyonu dış siyasette bazı avantajları da beraberinde getireceği Türk kamuoyunun genel kesiminde kabul ediliyordu. Şöyle ki, Türkiye’nin adeta “köprü” hüviyetinde bir ülke olduğu göz önüne alındığında Refahyol içinde doğu ve batı politikalarının sorumluluğunun ayrı ayrı üstlenilmesi temeline dayanan sağlıklı bir işbölümü ortaya çıkarabilirdi. “Bu işbölümü ise, doğu ve batı eksenlerinde yürütülen dış politikanın eşgüdüm içinde dinamik bir hareketlilik kazanacağı beklentisine yol açtı (Özcan (b) 1998: 180).” Erbakan kanadı ile Doğu’ya açılımlar, İslam Dünyası ile ilişkileri küskünlükten yapıcı işbirliğine yöneltebilir; Dışişleri’ni uhdesinde tutan Çiller’in AB güzergahındaki çabalarıyla birbirini tamamlarken; hatta ilkinin varlığı, ikinci kulvardaki gelişmeler için pazarlık kozu olarak kullanılabilir.

Öyle olmadı. Olamadı. Peki sebepleri? Refah’ın başta ABD olmak üzere Batı’yı çileden çıkararak yörünge değişikliği midir? Altunışık’ın şu değerlendirmesinin altını çizmek istiyoruz: “RP, muhalefetten çok eleştirdiği, ancak Ankara’nın Ortadoğu politikasının temel taşları olmuş konularda, geleneksel elitin uygulamakta olduğu politikaların dışına çıkmamış ya da çıkamamıştır (Altunışık (a) 1998: 341).” İngiliz araştırmacı Robins de Erbakan’ın dış politikasında “devamlılık” unsurlarını vurgulamaktadır. (Robins, 1997: 97).

4.Çekiç Gücün Süresinin Uzatılması

Kuzey Irak’tan başlayalım: Çekiç Güc’ün süresinin uzatılmasında Refah, “devlet elitinin” çizgisini takip etmiştir. Erbakan daha önce “İkinci Sevr” dediği Çekiç Güc’ün uzatılmasını Refahyol hükümeti iki kez desteklemiştir. Ancak, bu askeri varlığın adının “Keşif Güc’e” dönüştürülerek, çok düşük rakamlardaki uçuşlarına son vermesi, tam donanımlı uçaklarının sayılarının azaltılması, askeri koordinasyon merkezinin Türkiye sınırları içine alınması ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin kısıtlanması da bu iktidar zamanında gerçekleştirilecektir. Her ne kadar bu değişimi Erbakan Refah’ın katkısına mal etmeye çalışacaksa da, o dönemde Genelkurmay’dan yapılan ve adeta tekzip kokan açıklamalar yeni düzenlemelerin zaten askeri çevrelerce bir süredir savunulmakta olduğuna işaret edecektir.

Muhalefet, Refahyol döneminde Keşif Güc’te Erbakan’ın “geri adım” atışını defalarca kaşınacak, Meclis’teki oturumlarda onu sürekli mahcup etmeyi yeğleyecekti. Keçeciler Keşif Güc’ü, Çekiç Güc’ün “ikiz kardeşi” olarak nitelendirirken –(25.xii.1996)-; CHP’den Ali Topuz ise aynı konudaki bir başka TBMM birleşiminde, 28 Şubat 1997 sonrasında okunduğunda hayli düşündürücü gelecek şu işnelemelerde bulunacaktı: “(Hükümetin MGK ile konuşacağız dediğinden hareketle) Demokrasi bir sistemdir; demokrasi, kurumlarla yönetilir. Karar verenler ayırdır, karar verenlere öneri hazırlayanlar ayırdır, o önerinin

altyapısını hazırlayanlar ayrıdır. Siz, bunların hepsini birbirine karıştırırsanız, demokrasiyi de birbirine karıştırırsınız. Bu devletin, çeşitli organları, anayasal kuruluşları vardır; hükümete bağlı, icraya bağlı, yürütmeye bağlı kuruluşlar vardır. O kuruluşların görevi, kendi sorumluluk alanlarında, en doğru öneriyi, en haklı öneriyi hükümete getirmektir. Onları, bir başkasının iradesine bağlı olarak, nabza göre şerbet veren kurumlar haline getirirseniz, ta o noktada demokrasiyi yok edersiniz.

Milli Güvenlik Kurulu bir kurumdur; hükümete bağlı görev yapan bir kurumdur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eğilimine göre karar verir hale gelirse, ona gerek yoktur o zaman; öteki kurumlara da gerek olmaz. Bu sistemi tersine çalıştırmaya yönelmek, aslında, fevkalade büyük bir yanlışlık olmuştur; bunun, bile bile yapıldığı kanısındayım; bunun, böyle olduğunu bilmektedirler; ama yine de yapmaktadırlar. Neden? Çünkü, onların, siyasetlerinde bir değişiklik yapmaları gerekiyor; kendi tabirleriyle “büyük bir değişim” yapmaları gerekiyor; daha evvel söylediklerinin tersini yapmaları gerekiyor; onun için birtakım mazeretler bulmaları lazım, birtakım sebepler bulmaları lazım, ondan böyle hareket ediyorlar.

Şimdi ben, buradan Erbakan hocamıza soruyorum: “Daha evvel pek çok şeyler söyledi; mesela “Çekiç Güç işgal gücüdür” dedi. “PKK'nın destekçisidir” dedi, “Müslümanı Müslümana kırdırmak amacındalar” dedi, “İkinci Sevr gücüdür, Türkiye'yi bölmek istemektedirler, bir Kürt devleti kurdurmak istemektedirler” ... Bunların iddiaları, bunları çoğu doğru, bunların çoğuna ben de katılıyorum, bunlar doğru. “Büyük İsrail ve Büyük Ermenistan'ı kurdurmak istiyorlar” dedi, “askeri faaliyet dışında, bölgede birtakım sivil kuruluşlar, birtakım faaliyetler yapıyor, ajanlar çalışıyor, bunlar yanlıştır” dedi. Siz, bu kadar ucuz, bu kadar hafif birtakım sözde tavizlere, yıllardır sürdürdüğünüz mücadeleyi nasıl kurban ettiniz?

Bakınız, ne yaptınız siz: Çekiç Güç'ün süresini uzatmakla, bunca iddialarınıza rağmen bu noktaya gelmekle, Sayın Erbakan, Batı kulübüne girmeye çalışıyor. Batı kulübünün içine tam girse, bir itirazım olmayacak. Batı kulübünün kapısındaki kabadayılara teslim oluyor ve onlardan, kendisini, Batı kulübünün içerisine sokmasını istiyor. Sayın Erbakan'ı bu noktada görmek, ona saygı duyan bir insan olarak beni çok müteessir etmiştir. Bunu, burada söylemekten geçemiyorum.” (TBMM,B: 84, 30.vii.1996, s.149)

Evet, Refahyol dönemine İslam ülkelerle ilişkileri geliştirme yolunda bazı adımlar atıldı. Bu çerçevede Erbakan İslam aleminin “çevresi”nde kalan 7 ülkeyle önce M (uslim)-8, daha sonra söylemini laikleştirerek D(eveloping)-8 (gelişmekte olan) adıyla bir uluslararası örgüt kurmaya çalışacaktı. Ancak, bu teşebbüsün altyapısı kurulamadığı gibi, zaten Türkiye, çok yönlü dış siyaseti doğrultusunda İslam ülkeleriyle işbirliği içindeydi. Kaldı ki, bu tasavvur da daha ziyade ekonomik ağırlıklıydı. Geriye Erbakan'ın skandala dönüşen Libya ve İran ziyaretleri kalmaktadır. İlki, Kaddafi'nin iç siyasette de eleştirilen sözleri nedeniyle tepki çekecek; koalisyon ortağı Çiller ileride görüleceği gibi kamuoyundaki eleştirileri

kısmen paylaşacaktı. (İran ise daha çetrefilli bir konudur ve ileride ayrıntıları ile ele alınacaktır.)

5.Erbakan'ın Libya Gezisi

Erbakan'ın Libya gezisi de, medyanın itici gücü sayesinde dış ilişkilerimizde devleti küçük düşürdüğü gerekçesiyle TBMM'de üç ayrı gensoruya gerekçe teşkil edecektir, (16.x.1996). Gensorularda altı çizilen sadece Erbakan'ın Kaddafi'nin "hakaretlerine tepkisiz kalışı" olmayacaktır. ANAP genel başkanı konuyu genele teşmil ederek "...Bu gidişata dur deme iradesini Meclis göstermezse, telafisi mümkün olmayacak bir noktaya doğru hızla sürükleniyoruz" diyecektir. Aynı bileşimde Türk dış politikası profesörü olan DSP'li Ş. S. Gürel ise açıkça Refahyol'un dış ilişkilerimizi "din temeline dayandırdığını" iddia edecektir. Devamen, Gürel'in şu saptamaları, Türkiye'de bazı çevrelerde kaygıları artırmaya herhalde tesirli olmuştur:

"Sayın Erbakan'ın ve Refah Partisi'nin, son Afrika gezisini yapma, bu geziye çıkma konusundaki ısrarcı ve telaşlı tutumları, yalnızca hayalciliğin masumiyetiyle açıklanamaz. Çünkü belirtiler şunu gösteriyor: Refah Partisi'nin ve Sayın Erbakan'ın dine dayalı dış siyaset yürüteceklerini açıklamaları, yalnızca çok hayalci olduklarını göstermiyor, aynı zamanda, dünyadaki belirli çevrelerle birtakım ilişkiler kurmak istediklerini ve onlara belirli mesajlar göndermek niyetinde olduklarını da gösteriyor. İşte, işin bu yönü, kanımca; ülke çıkarları açısından daha tehlikelidir. İşin bu yönü, ülkemiz, demokratik, laik cumhuriyetimiz için daha büyük tehlikeler ortaya çıkarmaktadır. Sayın Erbakan ve genel olarak Sayın Refah Partililer, birtakım çevre ilişkilerle –burada karanlık dememek için karanlıkta kalan demeyi tercih ediyorum- karanlıkta kalan özel ilişkiler kurmayı sürdürüyorlar. Örneğin, Sayın Başbakan, Mısır Devlet Başkanı'na, Mısır'da, resmi rejim tarafından terörist olarak bilinen, tanınan Müslüman Kardeşler Örgütü'ne, Mısır Hükümeti'nin hoşgörülü davranmasının gerekliliğinden söz edebiliyor. Örneğin, Tunus'ta, rejim karşıtı, terörist olarak bilinen biriyle, Sayın Erbakan, kapalı kapılar ardından özel bir görüşme yapabiliyor. Örneğin, Libya'daki İslama Çağrı Cemiyeti'nden, Refah Partisi'ne bir çek geldiği konusunda kanıtlar var ortada ve Refah Partisi Kongresine de kendi ülkelerinde rejim karşıtı olarak tanınan birtakım İslamcı fraksiyonların liderleri konuk olarak çağrılabilir. Bu ilişkilerin karanlık niteliğini belirtmeye çalışırken "karanlık" sözcüğünün iki anlamını da kastediyorum. Bunlardan bir tanesi, aydınlık niteliği olmayan, Türk toplumu, çağdaş ulus olmaktan geriye götürmek, ümmet, aşiret yapmaya yönelen ilişkiler anlamında karanlık ilişkilerdir. Öteki de gerçekten gün ışığından uzak, gizli kapaklı kurulan ilişkiler anlamında karanlık ilişkilerdir (TBMM, B:8, s. 201-3)."

6.İsrail ile ilişkiler

Refah'ın Ortadoğu siyasetinde en ilginç örnek, İsrail'le ilişkilerde bulunmaktadır. Burada da ortaya çıkan tablo, "devamlılığı" göstermektedir. Filistin Sorunu'nun barışçı bir sürede intikali, Ankara'ya Tel Aviv'le münasebetleri geliştirebilme

önündeki ana çekinceyi kaldırmıştı. Yine de Ankara, doksanların ortalarına kadar bu bağlamda “çekingen” davranmış ve “ dengeli” yaklaşımını bozmamıştır. Gerçekten, Türkiye’deki seçkinler İsrail ile ilişkilerde siyasi ve güvenlik konularında işbirliği yerine, daha çok ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda ilişkileri geliştirmeyi, en azından görüntü olarak, yeğlemişlerdir. Bu dönemde, Türkiye’deki askeri ve diplomatik çevreler iki ülke arasında stratejik bir ilişkinin varlığını yadsımışlardır. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreterlik Ofisi 1992 yılında yaptığı bir açıklamada bu konuya ilişkin bir soruya “Ortadoğu’nun gerçeklerinin ışığında Müslüman ve laik Türkiye, İsrail ve Arap dünyası ile ilişkilerini dengede tutmaya büyük özen gösterir” şeklinde cevap verilmiştir (Altunışık, 1999: 25).

Altunışık’ın da isabetle kaydettiği gibi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde asıl dönüm noktası, Refahyol öncesinde, Çiller’in başbakanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Çiller, Kasım 1994’te İsrail’i ziyaret eder, gezi sırasında Filistin heyeti ile de görüşerek, dengeyi koruduğu intibasını da verir. Bu ziyaret sırasında birçok antlaşma imzalanmıştır. Bunların en ilginç, İsrail Havacılık Endüstrisi’nin Türk Hava Kuvvetleri’nin Fantom uçaklarını modernize etmesi ile ilgili 600 milyon dolarlık anlaşmadır. Ayrıca bu gezi sırasında Çiller İsrail tarafına açıkça istihbarat alanında ve genel olarak “terörizme karşı” işbirliği önermiştir. Onuruna verilen yemekte ise İsrail’den “vadedilmiş topraklar” diye bahsetmiş, Atatürk ve Ben Gurion’u karşılaştırmış ve “İslami teröre karşı işbirliği” çağrısında bulunmuştur. Genel olarak PKK konusunda daha “şahin” politikalar izleyen ve ABD yönetimi ile de yakın ilişkiler içinde olan Çiller’in İsrail’le ilişkilerde güvenlik boyutuna önem verdiği söylenebilir (Altunışık (a) 1999:27). Bu gelişmelerin doğal uzantısı olarak 23 Şubat 1996’da İsrail’le “Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması” imzalanacak; fakat bu akit kamuoyuna daha sonra sızacaktır. Refahyol dönemindeki Ağustos 1996 tarihli bu yeni anlaşma ile savunma alanındaki işbirliği perçinlenecektir.

Açıkça belirtilecek olursa, Refahyol Hükümeti iktidara geldikten sonra bu konuda var olan politikayı iç ve dış beklentilerin aksine değiştiremediği gibi, bu dönemde İsrail’le ilişkiler daha da ilerleyecekti. 54 Phantom uçağını modernizasyon projesi de Refahyol zamanında aktedilir. Serbest Ticaret Antlaşması’nın Meclis’ten geçirilmesi de bu döneme rastlar. Erbakan, İsrail Dışişleri Başkanı David Levy’i kerhen de olsa, bu dönemde kabul eder. Dahası, Refah Partili bazı milletvekilleri çeşitli vesilelerle İsrail’i ziyaret edecekler ve Ankara’da yapılan İsrail’in kuruluşu kutlamaları resepsiyonuna da katılacaklardır.

İsrail’le “Stratejik ortaklığın” oluşumunda asıl T.S.K.’nin etken olduğu anlaşılmaktadır. Altunışık, bu yaklaşımın büyük ölçüde askerlerce tasarlanmış ve uygulanmış olduğunu vurgulamaktadır (Altunışık, 1999: 32).

“Gerçekten Genelkurmay örneğin hem İsrail ile stratejik işbirliğinin geliştirilmesinde baş aktör olmuş, hem de ordu mensupları İsrail ve diğer Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler konusunda medyaya ve çeşitli forumlarda alışılmadık sıklıkta ve açıklıkta beyanlarda bulunmuşlardır (Altunışık, 1999: 2).

Akgün ise 1996'daki anlaşmanın “gizlice” imzalanması üzerinde durmakta ve bu ilişkinin İsrail'i Filistin ve Suriye olan (barış) pazarlığında güçlendirdiğini savunmaktadır (Akgün 1998:169). Özcan da “Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğu'ya yönelik dış politikayı bu denli yakından ilgilendiren bir anlaşmanın içeriğinden haberdar olmadığını açıklayarak, bakanlığın anlaşmanın hazırlık ve imza sürecinden dışlandığı olgusunu bir bakıma teslim ettiğini” kaydetmektedir (Özcan 1998: 190).

Anlaşılan, Akgün'ün dediği gibi, Genelkurmay “PKK baskısından bunalmıştır.” Körfez Savaşı'nın Kuzey Irak'ta PKK lehine yarattığı boşluğu doldurmak amacıyla zaten T.S.K.; “Çekiç Harekatı”nı yapmış; Güvenç'in yorumuyla 1995 Martındaki bu operasyon Türkiye-ABD Gümrük Birliği sürecinin askıya alınmasına ve ABD ile AB'den kaynaklanan örtülü ve açık silah ambargolarına neden olmuştur (Güvenç 1998: 149). Bu ambargolar Genelkurmay'ı İsrail'e yakınlaştırmıştır. Konunun arka planına nüfuz edildiğinde Genelkurmay'ın 1995'te Suriye su sorunu, Hatay hassasiyetimizi kaşıyıp hatta Öcalan'ı saklayarak, Ankara'ya bir nevi meydan okumasından tedirgin olduğu gözlenecektir. Şam ile güvenlik işbirliği görüşmelerinin de askıya alındığı bu dönemde, T.S.K.'nin değerlendirmeleri, küreselleşmenin illetleri sayılabilecek etnik ve dinsel tehdit üzerinde odaklanmaya başlamıştı. Nitekim, ileride işlenecek yeni askeri konseptlere göre, T.S.K. açık ve yakın tehlikenin “güneyden” –Ortadoğu'dan- kaynaklandığını işleyecekti.

7.İran ile İlişkiler

Bu çerçevede İran'ın özel bir konumu olduğu düşünülüyordu. Erbakan 10-12 Ağustos 1996'da İran'a gidecekti. Bu ziyaretinde Tahran ile 23 milyar dolarlık doğal gaz anlaşması imzalandı. Bu anlaşma Washington tarafından buruklukla karşılandı. Ancak, bu anlaşma zaten Mayıs 1995'te Çiller tarafından parafede edilmişti ve Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamak ve doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelik ekonomik bir akitti. Belki de ABD'yi asıl tedirgin eden Refahyol'un İran'ı “Uluslararası terörizmi destekleyen bir ülke olarak” kınayan BM kararına Türkiye'nin red oyu vermesiydi. Yine de Refahyol olmasa da, başka bir hükümet de İran ile “mesafeli” fakat lüzumsuz gerginlikten kaçınan geleneksel komşuluk diplomasisi çerçevesinde aynı tavrı alabilirdi.

T.S.K.'ni asıl endişelendiren gelişme, yeni tehdit değerlendirmelerini delillendirecek şekilde İran'ın Ankara büyükelçisinin RP'li Sincan Belediyesince düzenlenen Kudüs Gecesi'ne katılıp, Türkiye'deki rejimi dolaylı da olsa eleştiren konuşmasıydı. Herhalde bardağı su taşırmıştı. “İstenmeyen adam” tartışmaları iki ülke arasında ilişkileri ister istemez gerecekti. Özellikle Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in ABD ziyareti sırasında İran'dan açıkça terörist devlet olarak bahsetmesi ile ilişkiler kopma noktasına geldi. Bu arada Bir, İsrail'le olan açılımın, Refahyol tarafından etkilenip, etkilenmeyeceğine, şu cevabı veriyordu: “Hükümetler şapka gibidir, biri gider öteki gelir. Aslolan devlettir (Altunışık 1998:345).

8.Erbakan'ın Libya Gezisi Üzerine Eleştiriler

Gelişmeler, Çiller'in hem kendi partisinden, hem de Genelkurmay'dan gelen tepkilerle partneri Refah arasında kalmasına neden olacaktı. Erbakan'ın Libya gezisi, İçişleri Bakanı Ağar'ın serzenişlerini beraberinde getirmişti. Ve Çiller de bu ortamda eleştirilere katıldı. Dışişleri Bakanı, Kaddafi'yi "ayağını denk almaya" ve bir dost olarak "dostluğunu bilmeye" çağırırdı. Daha sonra yaptığı bir açıklamada ise, Libya'nın Türklerin idare ettiği topraklarda ortaya çıkan 35 devletten biri olduğunu hatırlatarak, "bir çöl bedevinin, bize söylediği şeylerle biz ne cumhuriyet tarihimizin politikasını ne de bu ülkenin birliği ve bütünlüğü konusunda herhangi bir değişikliği gündeme getirir veya taviz veririz" dedi (Özcan 1998: 193). Akabinde Trablus Büyükelçimiz Ankara'ya geri çağırıldı. Dahası, Çiller, Eylül 1996'da Türkiye'yi ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı'na da tavır koyacaktı. Basında Dışişleri Bakanı Çiller'in, Velayeti'yi azarladığı "yolunda haberler çıkmasıyla ilgili sorular üzerine, Türk-İran ilişkilerinde yaşanan sorunları ve çözüm yollarını şöyle ifade etti: "Biz dostlarımızı azarlamayız. Ama dostluğun da bir mesuliyeti vardır. Hem "Dostum" vereceğiz. Buna müsaade etmemiz mümkün değildir... Dostlarımıza kardeşçe uyarıda bulunduk; eğer kardeşseniz, dostonuz gereğini yapın. Eğer yapmıyorsanız, bırakın biz yapalım veya bunu da istemiyorsanız, gelin beraber yapalım. Ama bunların bir tanesi olacak mutlaka "(Özcan 1998: 194)

1997 Şubat ayı, "28 Şubat Kararları" ile Türk demokrasi tarihine geçecek ve sonun başlangıcını simgeleyecekti.

SONUÇ

Refahyol Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu açılımını değerlendirmeden önce, soğuk savaş sonrası Türkiye'nin dış politika anlayışındaki paradigma değişikliklerinden söz etmek gerekir. Özal Dönemiyle birlikte eski temkinli, edilgen ve çekingen Türk dış politikasını terk edilmiş yerine, kendi çıkarlarını gözetmek uğruna atak, risk almaktan çekinmeyen ve inisiyatif alan yeni bir dış politika anlayışına yönelmiştir. Türkiye'nin bu radikal değişikliğinin önemli nedenlerinden biri, komşu ve bölge ülkelerinden ekonomik ve askeri yönden giderek üstün bir hale gelmeye başlaması ve bu durumu kendi lehine kullanmak istemesidir. Avrupa Birliğinin Türkiye'yi tam üye olarak almak konusunda(Gümrük Birliği) ne rağmen, isteksizliği Türkiye'nin yeni arayışlar içine girmesine neden olmuştur. Körfez savaşında Türkiye, ABD ve Batılı Koalisyonun yanında yer almasına rağmen, savaş sonrası Kuzey Irak'ın geleceği konusunda ABD ile ters düşmüş ve artan PKK terörü konusunda ABD politikalarını suçlamıştır. ABD'ye rağmen Irak ve İran ile ilişki kurulmaya başlamıştır. ABD'nin Ortadoğu politikalarına rağmen, Türkiye'nin kendi çıkarlarını düşünerek, ABD 'den bağımsız hareket etmeye yeltenmesi, Refahyol iktidara gelince yeni bir ivme kazanır. Refahyol Hükümetinin büyük Partisi olan Refah Partisinin, siyasal İslam'ı savunması, ABD ve Batı'yı küreselleşmeye karşı 'siyasal İslam'ın bir tehdit olabileceği konusunda endişeye sürüklüyor. Ancak, ABD ve batıda bazı gözlemciler ise, ekonomik darboğazların ve adaletsizliklerin var olduğu bu rejimlerde, dinin yönetime karşı muhalefetin motoru olduğunu söylüyorlardı.

Teröre dayalı İslami hareketler tecrit edilmeli, ılımlı olanlar sisteme dahil edilerek entegrasyon sağlanmalıydı. Orta Doğu ülkeleri bu iktidara, sorunların çözümünde daha yapıcı olabileceği inancıyla bakıyor. Erbakan kanadı ile Orta Doğu'ya Arap ülkelerine ve İran'a açılımlar, İslam dünyası ile ilişkileri küskünlükten yapıcı işbirliğine yöneltebilir; koalisyonun diğer ortağı Doğruyol partisi Genel Başkanı Çiller'in AB güzergahındaki çabaları birbirini tamamlayabilirdi.

Öyle olmadı, neden? İddia edildiği gibi Türkiye Batı ve Amerikan yanlısı politikalarını bırakıp, Orta Doğu ve İslam dünyasına mı dönmüştü? Olaylar analiz edildiğinde Refahiyol Hükümetinin geleneksel elit'in uygulamakta olduğu politikaların dışına çıkamadığını görüyoruz. Önceden çok eleştirmiş olduğu "Çekiç Güç" ün süresinin uzatılması konusunda geri adım atması bunlardan bir tanesidir. İsrail'le imzalanan savunma ve işbirliği anlaşmaları TSK'nın baskısıyla da olsa askeri alanda işbirliğini perçinleyecektir.

Orta doğu ülkeleriyle kurduğu ilişkiler daha çok ekonomik ve ticari boyutludur, ihracat açısından yeni pazarlar kazanmaya yöneliktir. Refahiyol Hükümetinin İslam dünyası ile, İran ve Libya başta olmak üzere, yakın ilişkiler kurmaya çalışması Batı yanlısı dış politikasını kökten değiştirmek gibi bir amaç taşımaya bile, Türkiye'de laikler ve İslamcılar arasındaki kutuplaşmayı artırdı. Bu durum bize aynı zamanda Türkiye'de dış politikanın iç politika üstündeki etkisini de gösteriyor. (Sayarı,2000:181) Türkiye'de laikliğin en büyük savunucusu olan Ordu, bu gelişmeler karşısında Refahiyol Hükümetine tavır almaya başlıyor ve 28 şubat sürecine giden yolun taşları döşenmeye başlıyor.

Kaynakça :

Açıkgöz,Mehmet Ali(2014) "Tük Dış Politikasında Soğuk Savaş Sonrası Statüko Algısı "uiportal.net=türk dış politikasında soğuk savaş....

Akgün,Mensur(1998);"Orta Doğu Maceraları "Gencer Özcan(der.)Onbir Ayık Saltanat: Siyaset,Ekonomive Dış Politikada Refahiyol Dönemi,(İstanbul,Boyut:1998)

Altunışık,Meliha(2004)Mustafa Aydın,Çağrı Erhan(ed) ,Turkish-American Relations:Past,Present ,Future,(New York,Routladge:2004)

Alantar,Özden (1998) "Türkiye –ABD İlişkilerinin Ulusal Güvenlik Boyutunda Dönüşümü" En Uzun On Yıl (ed.)Gencer Özcan,Şule Kut,(İstanbul,Boyut:1998) s.199-225

Atmaca,Ayşe,Ömür (2011),"Yeni Dünyada Eski Oyun:Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan ilişkileri "Ortadoğu Etüdleri, Cilt III.,Sayı 1, Temmuz 2011,s.157-191

Makovsky,Alan (1999),” The New Activism in Turkish Foreign Policy” SAIS Review(Winter, Spring,1999)s.92-113

Oran,Baskın (1996);”Türk Dış Politikası:Temel ilkeleri ve Soğuk Savaş ertesindeki durumu üzerine Notlar”Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,Cilt 51, Sayı1,1996,s.350-361

Öke,Kemal (2001),Küresel Toplum ve Türkiye,(İstanbul, Arı:2001)

Özcan,Gencer (1998) “Sonun Başlangıcı “G.Özcan (der.)Onbir Aylık Saltanat: Siyaset,Ekonomide ve Dışpolitikada Refahiyol Dönemi ,(İstanbul,Boyut :1998)

Robins,Philip,(1997);”Turkish Foreign Policy Under Erbakan “,Survival,39/2 (Yaz,1997)

Sayarı,Sabri (2000) “Turkish foreign policy in the post-cold era: The challenges of multi-regionalism “Journal of International affairs,(Fall,2000) 54,1 s.169-182